

Mr. Dragan STANIMIROVIĆ,
asistent Pravnog fakulteta u Nišu

Dr Petar I. KOZIĆ: SOCIOLOGIJA, UVOD U MARKSISTIČKU NAUKU
O DRUŠTVU; četvrto izdanje, „Savremena administracija”, Beograd,
1975, str. VII + 255.

1. Perd čitaocem se nalazi jedno već priznato delo jugoslovenske sociološke literature. Za kratko vreme pojavila su se četiri izdanja ovog dela koje navršava deceniju života. Zato bi bilo opravdano postaviti pitanje zašto se tek sad prikazuje i zašto baš četvrto njegovo izdanje. Pisac prikaza je svestan običaja da se neko kasnije izdanje jednog dela prikazuje pretežno iz ovih razloga: to izdanje razlikuje se znatnije ili bitno od prethodnih, bilo da je bolje bilo da je lošije; delo je vrlo dobro ili vrlo loše; delo ranije nije prikazano; delo je ostavilo značajan trag u svojoj oblasti. Za pisca ovog prikaza ovi ili drugi stereotipi nisu imali mnogo značaja; rukovodila su ga dva niza razloga. Prvi - da nije imao prilike da obeleži prvo pojavljivanje ovog dela, iako su još tada ovo delo preporučivala njegova izvrsna svojstva. Drugi — da se u proteklom periodu ovo delo pokazalo u punijem svetlu, da je ostavilo više traga nego što se to u početku moglo znati. Razmotrićemo informativno samo u svetlu ovih razloga kojim se to svojstvima ističe i preporučuje ovo delo.

2. Pri prvom susretu sa nekim naučnim delom iz oblasti humanitarnih nauka ono što odmah pada u oči jeste sistem izlaganja materije. Najčešće se sa sistemom poklapa sistematizacija građe, ali to u najvećoj meri zavisi od svrhe koja se želi postići ili od zadataka koje treba izvršiti. Čini se da u izlaganje ove razlike ne treba posebno ulaziti u prikazu ovog dela. Recimo odmah, ipak, da je Sociologija P. I. Kozića univerzitetski udžbenik. Time je već u velikoj meri određen sistem (ali ne samo sistem) njegova dela.

Sistem izlaganja kazuje čitaocu mnoge stvari. Naravno, ne treba preterivati i apsolutizirati zaključke, ali sistem je, ako i ne više, a ono bar prvi i osnovni indikator sadržaja i metoda naučnog dela. U svakom slučaju, sistem pokazuje kakav je način mišljenja autora dela. U tom smislu sistem dela pokazuje: kakav je opšti pogled autora na njegova dela; kakav mu je opšti pristup, opšte-teorijska i metodološka orijentacija; u kojoj meri je teorijski ovladao onim delom stvarnosti kojim se bavi; koja je svrha dela ili šta njime želi da postigne; kojom i kakvom logikom se rukovodio u pisanju. Sistem uvek u određenoj meri unapred određuje ili bar objašnjava sadržinu dela. Ukoliko je sistem pregledniji i jasniji, utoliko je više verovatno da je autor (predhodno sebi a zatim i čitaocu) razjasnio ideje koje izlaže. I obrnuto, naravno.

Koliko treba biti obazriv pri objašnjenju dela iz sistema, na maestralan način već je pokazala majeutika helenske epohe, a u novije vreme su to pokazali na gotovo anegdotski način* Hegel i Marks i Engels. Utoliko više služi na čast autoru što njegov sistem stvarno odgovara metodu i sadržini njegovog dela.

Međutim, već je sistem (izlaganja) ovog dela njegova prednost. Umesto beskonačnih i iscepkanih podela nekih svojstava (procesa, odnosa, tvorevina) društva, od čega pate i neki izvrsni udžbenici u nas, Kozićeva Sociologija, polazeći od osnovnih Marksovih (i Engelsovih) stavova o prirodno-istorijskom karakteru društva, o njegovoj specifičnoj (u odnosu na svet) materijalnosti i dijalektici, dosledno se drži izvorne Marksove osnovne podele društva na društveno biće i društvenu svest, odnosno na osnovu i društvenu nadgradnju u vezi sa osnovnom podelom. Kao i u pogledu sastava, tako se i u pogledu kretanja (razvoja) društva autor dosledno držao stavova i intencija klasika materijalizma. Ali autor nije ostao samo na osnovnim Marksovim (i Engelsovim) stavovima. Umesto da ponavlja neka „opšta mesta“, što ne bi bilo dovoljno već zato što Marks i Engels nisu dali neko u formalnom smislu sistematsko sociološko delo, autor je na istorijsko-materijalistički način objasnio sve osnovne društvene pojave (proces, odnose). Da je u svojim nastojanjima i uspeo, pokazuje i činjenica što je niz mlađih autora prihvatio i primenio u svojim udžbenicima sistem Sociologije P. I. Kozića, smatrajući i to jednim od njegovih doprinosa razvoju izvorne marksističke misli.

3. Iako je Kozićeva Sociologija udžbenik (čija je, doduše, teorijska orijentacija marksizam, ali je i uz to ipak udžbenik), te neizostavno sadrži i neka „čisto udžbenička“ razmatranja, ovo delo je istovremeno i sociološki sistem marksističke nauke o društvu.

4. Delo je podeljeno na sedam osnovnih delova, koji nose naslove: Predmet sociologije, Metodi sociologije, Društvo, društveno biće, Društvena svest, Razvitak društva i Sociologija i socijalizam. Sem toga knjiga sadrži bibliografiju važnijih radova Marksa, Engelsa i Lenjina, zatim bibliografiju novijih radova iz oblasti sociologije, rečnik stranih izraza i registar imena.

II 1. Razmatranja o predmetu sociologije autor počinje analizom nekih najčešćih shvatanja o tome šta je sociologija. Time postiže trostruki efekat: (1) eliminiše proizvoljna i neodrživa shvatanja, ukazujući na brojne zablude, nerazumevanja i nekritička shvatanja; (2) svodi raspravu na značajna naučno zasnovana ili bar naučno opravdana shvatanja, izbegavajući neplodne terminološke rasprave i rasprave od perifernog značaja i (3) ukazuje na prave probleme i sadržinu sociologije, koja je prevazišla početne (dečije) bolesti nauke koja se konstituiše, čime sebi otvara put tačnog početnog (osnovnog i prvog) definisanja sociologije kao opšte nauke u društvu. Povezujući navedena razmatranja sa dubljim filozofskim upitima o smislu ljudskog (li-

* Prvo je Hegel »sa glave na noge« postavio filozofiju i pošto je, u stvari učinio obrnuto, Marks i Engels su stvarno obrnuli »sa glave na noge« (Hegelovu) filozofiju. U suštini je Hegelova dijalektika duha izražavala dijalektiku materije i velika je zasluga Marksa i Engelsa što su to otkrili. Oni su srušili Hegelov sistem, a spasili iz njega dijalektiku. »Marks i ja zacementirali smo jedini«

čnog i društvenog) življenja — od prostog egzistiranja do stvaralačkog delanja i saznanja — autor u određivanju predmeta sociologije ugrađuje i učenje o društvenoj potrebi jedne ovakve nauke, o njenom smislu, svrsi i dometu. Na toj osnovi daje i opisnu definiciju:

„Najpre, sociologija je, kaže se, nauka o društvu. Najopštija nauka o društvu. Sociologija, za razliku od ostalih društvenih nauka istražuje i opisuje društvo u njegovom **jedinstvu**, bez obzira što se to društvo ispoljava u različitim oblicima (...). Sociologija pokazuje da je društvo skup pojava (procesa, odnosa) koje međutim nisu mehanički odvojene, apsolutno ograđene jedna od druge već predstavljaju dijalektički skup (jedinstvo), što znači da su one međusobno povezane (posredno ili neposredno), makar bile i različite pa čak i protivrečne. A da bi to pokazala sociologija mora utvrditi koje su to karakteristike društvenih pojava koje ih povezuju međusobno. Utvrđujući naučne zakone društvenog razvoja, zakonitost društva, sociologija, u stvari, utvrđuje najopštija svojstva pojava (ljudskih ponašanja) koje govore o zajedničkim karakteristikama tih pojava koje ih međusobno povezuju i čine društvo jedinstvenim prirodno-istorijskim procesom ... Kraće rečeno »sociologija je nauka koja proučava **totalne društvene fenomene u celokupnosti njihovih vidova i njihova kretanja, svrstavajući ih u dijalektički izražene mikrosocijalne, grupacione i globalne tipove koji neprekidno nastaju i nestaju**«. (Georges Gurvitch, *Sociologija*, Zagreb 1966., str. 36.)” (1)

Autor se ne zaustavlja na ovakvom određenju predmeta sociologije, svestan činjenice da jedna formalna definicija nije dovoljna ne samo zato (a) što je svaka definicija opasna, bilo da je preuska bilo da je preširoka za sadržinu i formu pojave koju treba da odredi ili iskaže, nego i zato (b) što sadržina i forma čine jedinstvo, a definicija ne pokazuje kako je to stvarno. Definicija je (a) uopšte uzetva tačna samo pod tačno određenim uslovima, a određivanje uslova je van definicije, odnosno definicija sledi utvrđene pretpostavke i (b) svako utvrđivanje sadržine jedne nauke, teorija i zakonitosti pojava kojima se bavi — sve je to svojevrsno (ali potpunije) određivanje predmeta te nauke i ponovo definisanje.

Svako određenje predmeta jedne nauke zahteva i da se odredi njeno mesto u celokupnom sistemu nauka, a zatim i oblasti srodnih nauka. Ovaj zadatak autor ostvaruje utoliko potpunije što je sociologija jedan od uvodnih predmeta na humanističkim fakultetima te i u skladu sa nastavnim planovima i programima udžbenici sociologije daju uvodna znanja o nauci, naučnim zakonima, klasifikaciji i integraciji nauka, metodologiji i sl. Budući da je Kozićeva *Sociologija* udžbenik za studente pravnih, filozofskih i fakulteta organizacionih nauka, u knjizi se dalje izlažu važnije sociološke teorije i pravci — njihova neophodna kritika i odnos prema marksističkoj nauci o društvu, zatim se izlaže razvitak sociološke misli, odnos sociologije i drugih opštih oblika društvenog mišljenja (odnos sociologije i socijalne psihologije, odnos sociologije i ideologije, odnos sociologije, filozo-

¹⁾ Str. 5-6 ovog dela.

fije i teorije dijalektičkog (istorijskog) materijalizma, odnos sociologije i istorije) i odnos opšte (teorijske) i posebnih (primenjenih) sociologija.

S obzirom na to što se bavi marksističkim (što znači materijalističkim i dijalektičkim) shvatanjem društva, za nas je posebno zanimljivo kako pisac određuje odnos sociologije i istorijskog materijalizma. Ovo pitanje, u ranoj jugoslovenskoj marksističkoj sociološkoj literaturi veoma aktuelno i atraktivno, P. I. Kozić raspravlja na originalan način. Najpre, raspravlja ga u relacijama filozofija-sociologija, što znači kao odnos filozofije („izvestan sistem najopštijih kategorija o svemiru i njegovoj zakonitosti, sistem koji je nezavisan od drugih sistema manje opštih pojmova o jednom delu (oblasti) svemira“) ili opšteg znanja prema sociologiji kao posebnom znanju u odnosu na filozofiju („pošto se sociologija ne bavi najopštijim zakonima sveta u celini, već njegovog jednog dela — ljudskog društva. Sociologija je međutim, najopštija društvena nauka i kao takva ima za svoj predmet društvene pojave, odnose, u kojima se ljudi međusobno nalaze, međusobno povezano ljudsko ponašanje, sa aspekta da se utvrdi jedinstvo ljudskog društva, opšta svojevrsnost društvenih pojava, uzročnost pojava, društvena struktura i kretanje — društvena zakonitost“). Zatim ga raspravlja s obzirom na odnos filozofije i sociologije prema njihovim teorijama, pitajući da li dijalektički materijalizam i filozofija znače jedno te isto i da li je sociologija to što je istorijski materijalizam. Utvrđujući da je teorija jedna, a nauka druga stvar, ali da se taj odnos ne može tako mehanički tretirati, pisac zaključuje:

„Dijalektički materijalizam kao najopštija teorija o prirodi, društvu i ljudskom mišljenju takođe je samo teorija sociologije. Stavovi dijalektičkog materijalizma o opštim problemima društva (istorijski materijalizam) ne mogu se izjednačiti sa sociologijom iz istih razloga koje smo naveli u slučaju filozofije (tj. da se filozofija ne može izjednačiti sa svojom teorijom, teorijskom orijentacijom ili metodom — prim. D. S.). Istorijsko-materijalistička sociologija (ili, kao se još naziva, marksistička sociologija) ne treba da znači identifikaciju istorijskog materijalizma i sociologije već stanovište da se predmet sociologije tumači dijalektičko-materijalističkim (istorijsko-materijalističkim) iskazima.“³⁾

2. U drugom delu knjige — *Metodi sociologije*⁴⁾ autor ističe da je naučna misao, kao sistem saznanja, oduvek bila moguća samo uz postojanje određenih metoda koji su predstavljali najcelishodnije načine sticanja novih pojmova i bogaćenja ljudskog praktičnog iskustva. Polazeći od ispravnog stanovišta da je metod star koliko i nauka, autor nastavlja kako je uvek pretpostavka, kad je reč o začecima o toku naučne misli ili o konstituisanim naukama, da je reč o jednom procesu koji se sastoji ne samo iz svoje osnovne sadržine nego, takođe, i od elemenata koji upućuju na postupak utvrđivanja te sadržine i njene praktične verifikacije i primene. Stav da se nauke ra-

³⁾ Str. 82.

³⁾ Str. 83.

⁴⁾ Str. 93 — 112.

zlikuju ne samo po svom predmetu istraživanja, već isto tako i po svojim metodima, naročito je značajan kod onih nauka koje, u širem smislu reči, imaju istovetan predmet (istorija, sociologija, etnologija, politička ekonomija i dr.) ili spadaju u red „graničnih nauka” (socijalna psihologija, kriminologija, kibernetika i dr.). Otuda opravdano shvata nje autora da metodi određuju aspekt izučavanja, da ukazuju na početnu orijentaciju istraživanja i da zato zavisnost nauke od metodologije nije jednosmerno, nego su uvek i metodi obojeni odnosnom naukom i njenim teorijskim smislom.

Dalje izlaganje posvećeno je utvrđivanju smisla i osnovnih faza metodološkog postupka — empirijsko istraživanje, naučno objašnjenje i verifikacija saznanja.

Ma koliko relativna podela na izvesne faze metodološkog postupka i izvesne metode, ona omogućava teorijsko objašnjenje različitih metoda. Njih autor, s obzirom na funkciju i značaj koji imaju, deli na dve velike grupe. S jedne strane razlikuje opšte i posebne metode, a s druge strane razlikuje metode s obzirom na fazu postupka u kojoj se pretežno koriste. Iako govori i o drugim opštim metodima u sociologiji, glavna pažnja u ovom poglavlju posvećena je dijalektičkom materijalizmu kao generalnom metodu u sociologiji. To se čini sasvim opravdanim ne samo sa stanovišta da se izlaže marksistička teorija društva, nego i zbog naučne vrednosti i stvaralačke snage marksističke misli. Od posebnih socioloških metoda, među metodima empirijskog istraživanja više se govori o opservaciji, eksperimentu, intervjuu, komparaciji i statistici, među metodima logičkog objašnjenja o metodima analize i sinteze, apstrakcije i generalizacije, indukcije i dedukcije, a među metodima verifikacije — o verifikaciji u užem i širem značenju i o dokazivanju.

3. Mada autor, da bi izbegao preteranu shematizaciju, nije to formalno označio, Predmet sociologije i Metodi sociologije čine jednu celinu i sadržinski i u odnosu na sistematizaciju drugih delova udžbenika. Isto tako bismo mogli reći da jednu celinu predstavljaju i izlaganja trećeg (Društvo)⁵, četvrtog (Društveno biće)⁶ i petog (Društvena svest)⁷ dela.

Deo o društvu podeljen je na četiri poglavlja. U prvom poglavlju utvrđuje se sociološki pojam društva. Pošto je izložio moguća značenja društva, posebno naučna, autor argumentuje shvatanje o društvu kao prirodno-istorijskoj pojavi („ljudska oblast objektivne stvarnosti sveta jedan fenomen koji se bitno razlikuje od drugih”)⁸. Ističući da je sociološki pojam društva samo jedan moment dijalektičkog puta saznanja društvene stvarnosti koji se proteže od živog posmatranja ka apstraktnom mišljenju, i od njega ka praksi (Lenjin) i da značaj sociološkog pojma ljudskog društva nije samo u tome što je prođzetak već i polazna pretpostavka daljeg i dubljeg razumevanja društvenih pojava, njihove strukture i razvoja, autor naglašava da sociološki pojam društva predstavlja bitnu teorijsko — metodolo-

⁵) Str. 114 — 132.

⁶) Str. 133 — 158.

⁷) Str. 159 — 172.

⁸) Str. 115.

šku pretpostavku svake druge društvene nauke⁹⁾ i implicira svoje neposredno — praktične refleksije¹⁰⁾, ali i upozorava da on sam po sebi ne rešava nijedan problem društva¹¹⁾. Zatim dolazi izvođenje sociološkog pojma društva sa stanovišta marksističke teorije¹²⁾ društva:

„Time se čini pokušaj da se izvede jedna apstrakcija o društvu koja je najbliža istini tj. objektivnoj realnosti ljudske istorije, njenom kretanju i menjanju. Ta odredba bi mogla glasiti: **društvo je sistem svesnih međusobno povezanih ljudskih delatnosti — procesa, odnosno tvorevina i oblika mišljenja, — zasnovan i određen procesom proizvodnje materijalnih uslova života, sistem koji se nalazi u stalnom i neprekidnom istorijskom razvoju.**”

Pošto je objašnjen materijalistički i dijalektički aspekt društva u shvatanju marksističke sociologije ukazano je i na gnoselošku vrednost i logičku važnost ovakvog poimanja. Izlaganjem o društvenim pojavama (društveni procesi, društveni odnosi, društvene tvorevine, društvene grupe) završeno je prvo poglavlje.

U drugom poglavlju, o odnosu prirode i društva, najpre su razmatrane jednostrane koncepcije odnosa prirode i društva, a zatim je data marksistička interpretacija odnosa. Glavne teme trećeg odeljka — o odnosu ličnosti i društva — posvećene su odnosu individue i grupe, društvenom karakteru ličnosti, istorijskim događajima, velikim ličnostima u istoriji i „društvenom paralelogramu sila” — društvu kao rezultanti svesne delatnosti pojedinaca. O društvu i kulturi govori se u četvrtom odeljku.

4. Osnovna struktura društvenog bića, što je predmet četvrtog dela knjige, posmatra se prvo kao ekonomska osnova društva i socijalno-politička nadgradnja. Potom se razmatra njihov odnos.

Izlaganje o ekonomskoj osnovi društva ide sledećim redosledom: (i) proizvodne snage, (2) proizvodni odnosi i (3) odnos između osnovnih elemenata ekonomske osnove društva.

Strukturu socijalno-političke nadgradnje društva čine: (1) svojina, (2) društvene klase, (3) država i pravo, (4) politika i političke stranke, (5) obrazovanje i nastava, (6) brak i porodica.

Svojinu autor posmatra kroz tehničku i socijalno-ekonomsku stranu svojinskih odnosa, njihovu istorijsku promenu, istražujući oblike svojine i promene u društvu i društvene determinante svojine. Učenje o društvenim klasama obuhvata sledeće pododeljke: pojam i nastanak klasa, marksistički prilog teoriji klasa, osnovne i sporedne društvene klase, klase i klasna borba, klasno i besklasno društvo. U marksističkom pristupu državi i pravu autor polazi od njihovog klasnog karaktera i odatle izvodi karakteristike države, istorijsku uslovljenost tipova države i prava i, takođe, odumiranje države. Od klasnog karaktera politike i političkih odnosa polazi se i u razmatranju raznih

⁹⁾ Str. 116.

¹⁰⁾ Str. 117.

¹¹⁾ Str. 118.

¹²⁾ Str. 122.

učenja o politici, političkim strankama i organizacijama, njihovoj borbi i ideologiji. Takođe je klasni pristup zastupljen i u izlaganjima o obrazovanju i nastavi i o braku i porodici.

5. Društvenu svest autor razmatra u njenom individualnom i društvenom određenju (1), u istorijskom razvoju i međuuslovljenosti sa društvenim bićem (2), s obzirom na različite vrste ili oblike društvenog mišljenja (3) i njihov međusobni odnos (4).

6. Razvitak društva¹⁴⁾ obrađen je u šestom delu knjige. Njega čine tri odeljka: (1) socijalna evolucija i revolucija (pojam društvene evolucije i revolucije, socijalna i politička revolucija, oblici političke revolucije, revolucija i kontrarevolucija), (2) istorijska periodizacija društva (društveno-ekonomske formacije) i (3) globalne ljudske zajednice.

7. U delu Sociologija i socijalizam¹⁵⁾ obuhvaćena su izlaganja o (1) socijalističkom društvu, (2) jugoslovenskom socijalističkom društvu i (3) marksističkoj sociologiji i socijalizmu.

U delu o razvitku društva, posebno u odeljku o društveno-ekonomskim formacijama, bilo je već reči u socijalizmu. Ipak se autor odlučio na dublje i šire izlaganje o socijalizmu i o problemima i mestu sociologije u izučavanju socijalizma. Ovakav pristup sasvim je u skladu sa potrebom savremenog društva, koje otvara nove horizonte ljudske istorije i piše prvu stranicu oslobođenja čoveka i društva, da se argumentovano, praktično i naučno, ideološki i politički, kulturno i humanistički bori protiv svih mistifikacija, ideoloških i „naučnih“ zabluda, da dobije naučno i revolucionarno teorijsko oružje neophodno za rušenje klasnog sistema, eksploatacije i otuđenja u svim sferama društvenog života, a isto tako i da spreči kontrarevoluciju reakcionarnih snaga i unutrašnje devijacije.

Govoreći uopšte o socijalizmu, autor najpre govori o socijalizmu kao početku stvarne istorije, razmatra karakteristike prelaznog perioda i učenje o diktaturi proletarijata i odumiranju države. Zatim govori posebno o jugoslovenskom socijalističkom društvu u okviru sledećih osnovnih tema: karakter jugoslovenske revolucije, periodičnosti obnove i izgradnje, društvena i privredna reforma, društveno samoupravljanje, karakter produkcionih odnosa i društvena svojina, klasna i profesionalna struktura društva, socijalistički karakter društvene svesti, osnovna obeležja društvenog mišljenja.

U vezi sa živom stvarnošću socijalizma u sociologiji se teorijski odslikavaju neki opšti (problemi razvitka i karaktera ekonomske osnove, pitanja socijalno-političke i idejne nadgradnje, specifičnost zadatka sociologije socijalizma i komunizma) i posebni problemi izučavanja (učenje o društvenoj strukturi, specifičnost zakona razvitka socijalizma, problemi društvene organizacije, sociologija ideala i ciljeva socijalizma). Autor stoji na stanovištu da je, takođe, moguća i potrebna sociologija jugoslovenskog društva, koja bi na teorijskim postavkama marksizma i revolucionarnoj praksi našeg društva istraživala i

¹³⁾ Str. 159 — 172.

¹⁴⁾ Str. 173 — 204.

¹⁵⁾ Str. 205 — 244.

tako važna pitanja kao što su: društvene funkcije i razvoj sistema samoupravljanja, sistem nagrađivanja, transformacije porodice, promene na relaciji selo-grad, društvene devijacije i druga.

Zbog ograničenog prostora ovaj prikaz je unapred bio određen ne kao kritički, nego tek kao informativni. Ipak su neophodne još neke napomene, naročito s obzirom na već pomenutu činjenicu da se pred čitaocem nalazi jedan univerzitetski udžbenik koji je u velikoj meri i jedan sistem marksističke sociologije.

U izlaganju sadržine marksističke nauke o društvu autor je ostao dosledan osnovnim marksističkim stavovima i ostao je na visini zadatka razvijajući te osnovne stavove. I pored relativne obimnosti, delo je napisano koncizno.

Razume se da to zahteva ozbiljan pristup studenata udžbeniku, ali i ozbiljan prethodni rad na podizanju sopstvenog znanja i opšteg i humanističkog obrazovanja na viši nivo. Utoliko više se ovo delo preporučuje svima onima koji se bave ozbiljnim studijama društvene i posebno marksističke misli.